

Írta: Domszky András

MIÉRT JÓ NEKÜNK AZ OMBUDSMANI VIZSGÁLAT?

1998. december 10-én látott napvilágot az állampolgári jogok országgyűlési biztosa általános helyettesének vizsgálati jelentése az otthon nyújtó gyermekintézményekben élő gondozottak alkotmányos jogainak érvényesüléséről.

Az alaptörvényben meghatározott jogok feltárt sérelme természetesen azonnal visszhangot keltett a médiákban. Napilapok cikkei és tv-műsorok foglalkoztak a jelentés megállapításaival.

Ekkor több érintett intézmény munkatársa tette szóvá magánbeszélgetéseken, hogy az eljárás nem volt körültekintő, és a megállapítások pontatlanok.

Néhány nappal később egy külföldről hazatérő kollégánk viszont éppen azt tudakolta tőlünk, akik itthon voltunk, hogy miért nem robbant nagyobbat a jelentés nyilvánosságra hozatala.

Mindkét kritikai álláspont azzal a jelenséggel magyarázható, amit a szociálpszichológia a kognitív disszonancia redukciójának nevez. „A kognitív disszonancia feszültségállapot, amely mindannyiszor fellép, valahányszor az egyénnek két, egymással összeegyeztethetetlen tudattartalma van. Mivel a kognitív disszonancia előfordulása kellemetlen, az emberek motiváltak arra, hogy csökkentsék a disszonanciát” – írja Elliot Aronson A társas lény című könyvében.

Az első esetben a kollégák úgy érezték, hogy éppen azokért a körülményekért, mulasztásokért teszik őket „mintegy” felelőssé, amiket naponta ők is megszenvednek. Az ebből keletkezett feszültséget pedig úgy csökkentették, hogy a vizsgálat módját és megállapításainak hitelességét kezdték kritizálni.

A második esetnek – annak a kérdésnek, hogy „miért nem robbant nagyobbat?” – az a lehetséges magyarázata, hogy éppen ebben a karácsonyváros időszakban rengeteg jótékonyági rendezvényről, koncertről, felajánlásról kaphattunk hírt. Ezek a hírek csökkentették azt a várható feszültséget, ami a gyermekvédelmi gondoskodásra szoruló helyzetéről feltárt tények, és a társadalmi szolidaritás szükségletének kielégítetlensége közt keletkezhetett és „robbanást” okozhatott volna.

Egyenlőt a tudományról. Közismert, hogy a gyermekvédelem nem tudomány, hanem alkalmas személyiséget, előképzettséget és tapasztalatot igénylő foglalkozás, tehát szakma. Úgy gondoljuk, hogy mind az első, mind a második jelenségnek szakmai konzekvenciái is vannak, melyekkel számolnunk kell.

Az első eset konzekvenciája, hogy most az érzelmeket félretéve, tárgyilagosan szembe kell néznünk a tényekkel, és végig kell gondolnunk, hogy kinek-kinek mi a feladata a gyermekotthoni ellátás színvonalának „alkotmánykonformmá” tételében, milyen lépések szükségesek ehhez, mire van szükségünk, és hogyan ütemezzük ezeknek a feladatoknak a megvalósítását.

A második esetből azt a következtetést vonjuk le, hogy meg kell tanulnunk jól felhasználni a nyilvánosságot.

Az ENSZ által kiadott Az emberi jogok tanítása és tanulása című kézikönyv – amely a szociális munkások nézőpontjából közelíti meg a szükségletek kielégítésének kérdéseit- alapvető és általános összefüggéseket bont ki, amikor így fogalmaz: „... ezen szükségletek alapvető természete azt jelenti, hogy kielégítésük nem választás kérdése, hanem az alapvető igazság kényszerítő ereje. /.../ Egy lényegi szükséglet lefordítható egy megfelelő pozitív joggá. /.../ Ebből következik, hogy a pozitív jogok utáni kutatás és ezek megvalósíthatósága elválaszthatatlanul összetartozik a szükségletek kielégítésével.”

Az ombudsmani vizsgálat sem tett mást, mint – hogy a pozitív jogok – a gyermekotthonokban elhelyezett növendékek alkotmányos jogai érvényesülésének vizsgálatával feltárta az otthonokban elhelyezett gyermekek lényegi szükségleteinek kielégítetlenségét bizonyos területeken.

Másfelől közelítve meg kell állapítanunk, hogy ezeknek a lényegi szükségleteknek a kielégítése a gyermekotthonokban az ott dolgozók szakmai feladata.

Hozzá kell tenni: nem csak az ott dolgozóké. Az ő munkájuk hamar lehetetlenné válik, ha kizárólag önmagukra számíthatnak. Az otthont nyújtó ellátások szükségletkielégítő kapacitásának megteremtésében és biztosításában ma már pontosan meghatározott feladatai vannak a főhatóságnak, a fenntartóknak és az országos módszertani intézetnek is. Ezeket a feladatokat a Gyermekvédelmi törvény és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény határozza meg és rendezi el. Ezt persze valamennyien tudjuk. Mégis szeretném kiemelni, hogy a törvény a Gyermek Jogairól szóló Egyezményből eredezteti az alapelveit, és kibontja az Alkotmányban garantált jogokat is.

Így találkozunk egy rendszerben 1997. november 1-je óta a közös célra irányuló különböző szintű jogszabályok, valamint az eltérő felelősség- és munkamegosztásban megvalósuló szakmai tevékenység. Utóbbit a jogszabályok több mint egy esztendeje – eltérően a korábbi évtizedektől – teljes mértékben áttekinthetővé, ellenőrizhetővé teszik, de természetesen nem helyettesítik, nem helyettesíthetik.

A törvényt életbelépése óta már sokan méltatták, persze vannak bírálói is, és köztudott, hogy végrehajtásának feltételei csak fokozatosan teremthetők meg. Végrehajtási rendeleteivel együtt mégis iránymutatást ad az ombudsman vizsgálatában feltárt jogsérelmek, egyben szükséglet-kielégítési akadályozottságok tervezett felszámolásához.

A vizsgálati jelentés intézményenkénti ajánlásaiban kezdeményezi az illetékes gyámhivataloknál, hogy hatáskörükben intézkedjenek a feltárt visszasságok orvoslásáról. Ezek az intézkedések sem csak az adott intézményt érintik, hanem sok esetben a fenntartót is.

Az ombudsman ajánlásaival megkereste a főhatóságot, és feladatokat kapott az országos módszertani intézet is.

Az Összegzésben megfogalmazott problématerületek áttekintése – a közvetlenül érintetteken túl – valamennyiünk számára iránymutató lehet. Ezért is küldte el az ombudsmani jelentést a Szociális és Családügyi Minisztérium Család- és Gyermekvédelmi Főosztálya a gyermekvédelmi szakma képviselőinek, a valódi problémamegoldó folyamat elindítása érdekében. Hiszen ha eltekintünk a vizsgálat alá vont 13 gyermekotthon konkrét problémáitól, és magunkra vonatkoztatjuk a vizsgálati kérdéseket, akkor pontos képet kaphatunk jelenlegi helyzetünkről, és meghatározhatjuk teendőinket erre a vizsgálatra alapozva, a törvény előírásainak megfelelő színvonalú ellátás megközelítése érdekében.

Visszatérve a címben megfogalmazott kérdésre: miért is örülünk tehát az ombudsmani vizsgálatnak?

Nézetem szerint azért, mert bár amit feltárt, azt mi, akik a szakellátás rendszerében dolgozunk, tudtuk (más helyszínekről bármikor felsorolunk ugyanilyen példákat és szörnyűbb körülményeket, eseteket is felmutathatunk), de a törvény életbelépését megelőzően diagnosztikus értékű átfogó vizsgálat nem készült. Ebből következően sem a fenntartók, sem mások nem kényszerültek szembenézni a tényleges helyzettel és a törvény által előírt változtatások volumenével, minőségével és természetével.

Így most nyílik alkalmunk arra, hogy e magas szintű és megkérdőjelezhetetlen vizsgálat helyzetfeltárása alapján csúsztatások és egymásra mutogatás, bűnbakok állítása, „harag és elfogultság nélkül” feladatrendszerbe állítva kifejezhessük, hogy mi mindenre van szükségünk a gyermekotthonok korszerűsítéséhez.

Ennek nyomán először válik megbecsülhetővé a szükséges források mértéke is, és érveket kaptunk ezek igényléséhez. Az ombudsmani vizsgálat „kvázi intencionális” módon (szándékában talán nem, de következményeit tekintve igen) részét képezi a gyermekvédelmi reform folyamatának.

A továbbiakban az Összegzésben szereplő problématerületek sorrendjében foglalom össze a legfontosabb szakmai következtetéseket, majd közös céljaink elérése érdekében beszámolok az Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézet feladatvállalásairól.

Mielőtt azonban a feladatterületekre térek, célszerű statisztikai adatokkal is jellemezni, hogy melyek voltak a leggyakoribb alkotmányos jogi sérelmek, melyeket a vizsgálat az egyes intézményeknél föltárt. Ez azt a célt szolgálja, hogy fókuszálja azokat a problémákat, amelyek a vizsgált intézmények legtöbbszörrel előfordulva kifejezik a gyermekotthonok mai működési zavarainak elidegenítő jellegét, egyetlen szóban összefoglalva: a *személytelenséget*.

- A szakemberek hiányának említése – különböző összefüggésekben – 11 esetben,
- Az otthonban nem megoldott a személyes használati tárgyak biztonságos elhelyezése – 7 esetben,
 - Lehetetlen az intimszféra kialakítása – 7 esetben,
 - A gyerekek pszichés problémái – különös tekintettel a nehezen kezelhető, személyiségzavaros, drogos, szipuzó, rendszeresen csavargó gyerekekre – ellátatlanok – 7 esetben,
 - A gyerekek nem kapnak életük alakulásáról – életkoruk és személyiségük alapján indokolt – információt – 6 esetben,
 - A gyerekek panaszai, kívánságai előadásának nincs fóruma, hiányzik mindenféle garanciája annak, hogy jelzéseikre egyáltalán választ kapjanak – 5 esetben,
 - A szökésekkel kapcsolatos megfelelő eljárások hiánya – 4 esetben,
 - A legalapvetőbb személyes tárgyak hiányoznak – 4 esetben,
 - Az otthon nem képes megakadályozni a gondozottai közötti tettelegességet, megaláztatást – 4 esetben,
 - Az otthon a szabadidő eltöltésének semmiféle lehetőségét nem biztosítja, és nem fordít figyelmet gondozottainak életvitelére sem – 4 esetben,
 - Az otthon környezete elhanyagolt, sivár – 3 esetben,
 - Az otthonban vannak olyan gyerekek, akik nem járnak iskolába – 3 esetben,
 - A gyerekeket nem vonják be közvetlenül az őket érintő döntések meghozatalába – 3 esetben,
 - Az egészségügyi ellátásban adminisztrációs és egyéb hiányosságok tapasztalhatók – 3 esetben.

Fontos tudnunk, hogy az esetszámok az intézményekre vonatkoznak, tehát minden szám sok-sok gyermek jogsérelmét takarja.

Világosan kell látnunk, hogy amíg

- egyes fenntartók figyelme csak az egyszerűnek látszó gazdaságos probléma-eltüntetésig terjed,
- az épületek alkalmatlanok, sivarak, a felszerelés hiányos,
- hiányoznak a szakemberek helyben és a speciális szükségletek kielégítésére,
- a szakmai program elkészítése adminisztratív gesztus és megléte formaság,
- nem biztosítható a munkatársak személyiségének „karbantartása”,

addig újra fog termelődni a gyermekotthonokban az elszemélytelenedés és kiszolgáltatottság szubkultúrája, amit a jelentés érzékletesen ábrázol.

Régi problémákról van szó. Erre utalt Szügyi Csongor is, amikor az SZCSM 1999. február 4-én, a vizsgálatról rendezett szakmai vitanapján felidézte, hogy főiskolai tanulmányai során, már 1983-ban is ugyanezekről a nehézségekről volt szó. Nem „törvényszerű”, hogy az, ami eddig így volt, ezután is így legyen! A mi esetünkben sem szükségszerű, ami „megszokott”. A Gyermekvédelmi törvény életbelépésével megkezdődött a gyermekvédelem rendszerváltozása. Az ombudsmani vizsgálat azokat

a továbbélő múltbeli hamis nézeteket, rossz reakciókat, hiányosságokat és diszfunkciókat foglalja össze, amiket a gyermekotthoni ellátás rendszerváltoztatása érdekében föl kell számolnunk.

A vizsgálat összegző részében az otthonok elhelyezési körülményei, tárgyi, személyi feltételei és az életminőség csoportosításában szembesülünk ezekkel a problémákkal. A továbbiakban ezt követve ismertetem az Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézet szakmai álláspontját az egyes kérdésekben. (Az OCSGYVI munkatársai 1999. január 25-én közel hat órás munkaértekezleten foglalmazták meg véleményüket.)

I. AZ OTTHONOK ELHELYEZÉSI KÖRÜLMÉNYEI

1. az épületek telepítése (településkörnyezete)

A vizsgálat kifogásolja, hogy egyes otthonok hangsúlyozottan veszélyeztető környezetben találhatók. Ez elsősorban a régebbi intézményekre vonatkozik. Ezeknek a kiváltásáról gondoskodni kell. Több éve folyik az az intézménykiváltási program, amit a főhatóság pályázati úton támogat. Ez minden évben több száz millió forintot jelent az épületek alkalmassá tételéhez vagy kiváltásához, de arra sajnos már nincs elegendő pénz, hogy a működés szakmai feltételeit is korszerűsíteni lehessen. 1997. februárjában a minisztérium módszertani levelet jelentetett meg „a bentlakásos gyermekvédelmi intézmények kiváltására és új gyermekvédelmi intézmények létrehozására pályázni szándékozóknak a pályázatok előkészítéséhez”.

Ebben olvashattuk, hogy az új telepítési hely kiválasztásakor az alábbi körülményekre feltétlenül tekintettel kell lenni: „Ha az intézmény egy vagy több új telephelyre, s egyben új település(ek)re költözik, alkalmas-e a településkörnyezet az eredményes munkára a megközelíthetőség, családi kapcsolattartás, iskola, szakképzés, munkahelyek elérhetősége, horizontális támogató szakmai szervezetek jelenléte/hiánya, a település befogadó- és együttműködési készsége szempontjából?”

Továbbá, hogy „A környezet támogatórendszerének (segítő hálózatának) feltérképezése és a vele való kapcsolattartás azért szükséges, hogy az intézmény alapfeladatát minél magasabb színvonalon végezhesse, és ne vállalja a környezetben elérhető szolgáltatások, ellátások biztosítását. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a gyermekvédelmi intézménynek ismernie kell a körzetébe tartozó állami, non-profit, egyházi segítő szolgáltatásokat (pl. iskolai napközi, fejlesztő pedagógiai foglalkozások, egészségügyi ellátás, szabadidős programokba, klubok, sportegyesületek munkájába való bekapcsolódás stb.)”

A módszertani levél ajánlásait sokan „megmosolyogták”. Ki azért, mert úgy vélte, felesleges ezekre a szempontokra figyelmeztetni, amúgy is így választják ki az otthonokat befogadó településeket, mások pedig azért, mert teljesíthetetlennek vélték a követelményeket. Az első esetben elégedettek lehetünk. A második azonban a szűken értelmezett gyermekvédelmi szempontoknál szélesebb problémakörre hívja fel az illetékes fenntartó önkormányzatok figyelmét. Az elmúlt években néhány újabb, a telepítéssel összefüggő gond is megjelent. Van olyan megye, ahol két év alatt már harmadszor cserélődött ki az új telepítésű gyermekotthonok munkatársi gárdája és a megüresedő álláshelyeket nem tudják kvalifikált szakemberekkel betölteni. Máshol évente legalább egy nagyobb média-nyilvánosságot teremtő esetben fordul elő, hogy a kiválasztott település tiltakozik az intézmény (lakásotthon) odatelepítése ellen. Az utóbbi esetek mögött a rossz előkészítés mellett csaknem minden esetben fellelhető a nagy befolyással rendelkező helyi pozícióviselők személyes érdekeltisége is (a hangulatkeltés valódi célja az épület kiválasztására, vagy egyéb előnyök megszerzésére, például az ár felverésére irányul).

A felsoroltak a gondok többrétegűségét mutatják, és ismételten fölhívják a figyelmet az átgondolt, minden részletre kiterjedő előkészítés fontosságára.

2. az épület (társzervezés)

Az épületek olyan adottságot jelentenek, amin később nehéz változtatni. A funkcionálisan alkalmas épület biztosítása ismét a kiválasztásnál kezdődik. A 281/1997. (XII. 23.) Korm. rendelet és a 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet előírásai világosan megállapítják a működés engedélyezésének és a működés feltételeinek követelményeit.

3. az épület állaga, műszaki állapota

„Esetenként a legmagasabb testi-lelki egészséggel összefüggésben is visszásságnak kellett minősíteni a megfelelő helyiségek, vizesblokkok, közösségi terek, szabadidős helyiségek, könyvtár, tanulószobák kialakításának vagy emberi tartózkodásra alkalmassá tételének folyamatos elmulasztását”, állapítja meg a vizsgálati jelentés. Megalapozottnak kell tartanunk azt a vélelmünket, hogy ez az észrevétel sem csak az ombudsmani vizsgálatba vont intézményeket illeti. Az elmúlt év végén – egy, a vizsgálatban nem szereplő megyében – állandó működési engedélyért folyamodtak például olyan speciális gyermekotthon esetében, ahol az elhelyezett mindkét nemű tíz növendék összesen egy működő zuhanyozót vehetett igénybe, a szobákban csupán heverők voltak, az étkezőhelyiségben csak három szék volt, a barakképület sötét és penészes volt. Az illetékes megyei gyámhivatal természetesen nem engedélyezte a működést. Szinte nevetséges ezek után megállapítani, hogy az épületek állagának fenntartása a fenntartó, a műszaki karbantartás az intézményvezetés fokozott odafigyelését követeli meg.

II. AZ OTTHONOK TÁRGYI FELTÉTELEI

1. bútorzat, eszközök

A vizsgálat feltárta az otthonok berendezésének alapvető hiányosságait is. „A tárgyi eszközök biztosítására is irányadó természetesen az ország aktuális teherbíró képességéből eredő korlát. Abban az esetben azonban, ha a tárgyi eszközök hiánya a törvényben leírt célok elérését nem csak korlátozza, hanem véglegesen megghiúsítja, akkor értelmét veszti a gondozásba vétel. A törvényi célok, az ezek eléréséhez biztosított, illetve a gyermeket egyébként megillető jogok tényleges gyakorlásához szükséges tárgyi eszközök minimális szintje biztosításának hiánya ezért a gyermekeket az Alkotmány alapján megillető gondoskodással kapcsolatosan érintő visszásságot okoz. Abban az esetben, ha a mulasztás személyhez köthető, minden esetben felvetődik az érintett fegyelmi vagy büntető felelőssége”. Üres épületekben nem lehet gyermekeket nevelni. Ismerve a fenntartók költségvetési korlátait, arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a tárgyi feltételek kiegészítése érdekében keressék a külső forrásokat is (például alapítványok, adományozók megkeresésével).

2. használati eszközök (ruhák, tisztálkodószerek, tanszerek, játékok, személyes holmik)

A növendékek ruhatára hiányos, nem az évszaknak megfelelő, közös használatú ruhák is vannak. Hiányosak a tanuláshoz szükséges eszközök, nincsenek játékaik, személyes holmijaikat nem viselhetik, nem tarthatják maguknál. Ezzel kapcsolatban részben szemléleti változtatásokat tartunk szükségesnek, részben pedig arra hívjuk föl a figyelmet, hogy az erre vonatkozó ellátási kötelezettség normáit is meghatározza a 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet. Kérjük az illetékeseket, hogy a normatíva felhasználását ezen a területen is fokozott odafigyeléssel ellenőrizzék.

3. adminisztrációs eszközök (dokumentumok, iratok kezelése)

„A gyermekekre vonatkozó nyilvántartások teszik lehetővé a gondozás folyamatosságát a nevelő személyzet vagy a nevelő intézmény változása esetén. Az adminisztrációs kötelezettségek kirívóan hanyag kezelése, netán elmulasztása ezért megghiúsíthatja a gondozás célját, ilyenként a gondozással biztosítani kívánt jogokkal összefüggésben visszássághoz vezet”.

A vizsgálóbiztosok a hiányosságok mellett olyan abszurd esettel is találkoztak, amikor az aprólékosan kitöltött egészségügyi kártonról csak azt nem lehetett tudni, hogy kié, név nem szerepelt rajta. (Lehet, hogy mindegy?) Mindenesetre az 1999. novemberétől kötelezően bevezetésre kerülő egységes nyilvántartási rendszertől azt reméljük, hogy az adatok tárolásán túlmutató módon befolyásolja majd valamennyiünk munkáját, és változtat a jelenlegi áldatlan állapotokon. Jelentősége miatt érdemes ezzel a kérdéssel kissé bővebben foglalkoznunk. A bevezetésre kerülő adatlaprendszer céljai az intézetünkben ezzel foglalkozó egyik munkatársunk összeállításában a következők: Általános célja:

Megkönnyíteni a rendszerben dolgozók dokumentációs munkáját azáltal, hogy mentesülnek a valahol már lejegyzett adatok újabb és újabb felvételétől, a kérdésekkel segítséget kapnak mondanivalójuk egyszerű, világos kifejtéséhez, az áttekinthető formával pedig az éppen szükséges információk gyors megtalálására nyílik mód.

A folyamat szintjén:

- biztosítja a gyermek gondozásában a tervszerűséget,
- a gondozás folyamatosságát,
- elősegíti a gyermek gondozásáért felelős intézmények, személyek partneri együttműködését,
- lehetővé teszi a gyermek és szülei jogainak érvényesülését,
- segíti a szakmai szabályok kialakulását.

A hatóság szintjén:

- segít az eddigieknél több és jobb minőségű információra alapozott döntések meghozatalában,
- segít a területen dolgozók munkájának ellenőrzésében.

A gondozás szintjén:

- segít kiterjeszteni a gondozást a fejlődés minden területére,
- segít a gyermek és szülei kívánságainak, akaratának érvényre juttatásában.

A szakmai irányítás szintjén:

- lehetővé teszi a rendszer hatékonyságának folyamatos ellenőrzését”. (Dettre Erzsébet kézírata alapján)

4. intimszféra

Az intimszférához való jog sérelmét elsősorban a személyes tárgyak biztonságos elhelyezésének lehetetlensége vagy például a WC-ajtók hiánya esetében kifogásolja a vizsgálat. Az intimszféra jelentősége azonban a szóvá tett „epizódoknál” nagyobb jelentőségű a családon kívüli elhelyezést biztosító intézmények működésében. Régi, a korábbi nagyintézményekre vonatkozó megfigyelés, hogy a növendék beilleszkedése az intézménybe, a csoportba egy elidegenedési folyamatban megy végbe, melynek során tevékenysége, emberi tulajdonságai, személyes kapcsolatai, életviszonyai eredeti értelmezési körükből kikerülve a szervezet érdekeinek, megítélésének alárendeltségébe kerülnek. A szervezet szabályozó mechanizmusaival minimálisra csökkenti az egyéni érdekérvényesítés, az alku lehetőségeit. Ennek következtében mind a személyes tulajdonságok, mind a külső életesemények az egyén számára, tőle függetlenedett formában, „kívülállóként” jelennek meg. Ezt a problémát is orvosolni – de legalább csökkenteni – kívánja az „intézménytelenítés” mai irányzata, amikor kis létszámú, az egyéni különbözőségeket, eltérő igényeket figyelembe vevő elhelyezési formák kialakítására törekszünk. A kérdést azonban nem oldja meg automatikusan a lakóegységek vagy a lakásotthonok kialakítása. A személyes tér és az elkülönülés lehetőségének biztosítása csak az alap, amihez a korábbi személyes kapcsolatok ápolásának és a személyes figyelemnek kell társulnia. Könnyen belátható, hogy a növendék és nevelői közti elfogadason és bizalmon alapuló intimitás légköre az, amiben vállalhatók a személyes gyengeségek és kibonthatók a személyiségfejlődés, a valódi változás érdekében mozgósítandó képességek.

III. AZ OTTHONOK SZEMÉLYI FELTÉTELEI

1. szakmai létszám

A szükséges szakmai létszám nem minden esetben biztosított az otthonokban. A 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet előírja a szükséges létszámnormákat (de ütemezi). A szakmai munkakörökben alkalmazottak létszámának 2000. december 31-éig kell elérnie a norma 75%-át és 2002. december 1-jéig az előírt létszámot. A vizsgálati jelentés joggal veti fel, hogy a feladatok ellátását megghiúsító szakemberhiány miatt az átmeneti időszakban is súlyosan sérülhetnek a gyermekek alkotmányos jogai. „Ezért mindenképpen szükségesnek mutatkozik a létszámfeltöltés lehető legkorábbra hozatala”. Nézetünk szerint a probléma megoldása – általános érvénye miatt – központi segítséget is igényel. Ilyen megoldások lehetnek például a felsőoktatási intézmények hallgatóinak pályaelemzését elősegítő pályázatok, OTDK témakiírás, illetve elhelyezkedési támogatás nyújtása, továbbképzés, átképzés.

2. speciális szakértelem (helyben és elérhetően)

A szükséges speciális szakértelem hiánya sem csak a vizsgált intézmények gondja. A Szociális és Családügyi Minisztérium adatai szerint a gyermekotthonokban 1997-ben szakmai munkakörökben foglalkoztatott 2490 kolléga kerekén 61 %-a nem rendelkezett adekvát képesítéssel, az otthonok összesen csupán 66 pszichopedagógust és 24 szociális munkást alkalmaztak. Végre ki kell már mondanunk azt is, hogy bár a 15/1998. (IV 30.) NM rendelet melléklete a szakellátások területén szakirányú szakképzettségnek ismeri el a felsőfokú pedagógus szakképzettséget, tapasztalataink szerint ez nem biztosítja automatikusan a gyermekvédelmi felkészültséget. Ezért szorgalmazzuk az akkreditált szakirányú továbbképzések rendszerének kiépítését a szakellátást nyújtó gyermekvédelmi intézmények területén, hangsúlyozva azonban, hogy erre a felsőfokú pedagógusképző intézmények sem minden esetben felkészültek. A diszciplínákból levezetett tantárgyak ugyanis csak érintik, de nem fedik le a gyermekotthoni feladatok megoldásához szükséges ismereteket és készségeket. A krónikus szakemberhiány nem oldható meg rövid távon, csupán enyhíthető például azzal, ha a megyékben, az utazó gyógypedagógus-hálózathoz hasonlóan, utazó gyermekvédelmi tanácsadói szolgálatot hoznak létre a területi gyermekvédelmi szakszolgáltatás keretében. (V.Ö.: a Gyvt. 65. §-ával, valamint a 15/1998. (IV 30.) NM rendelet 150. §-ának(1) bekezdésével és 154. §-ával.) Az elérhető külső szakemberhálózat szükségessége nyilvánvaló, ezt az otthonok telepítésével lehet megalapozottan, biztosítani. Ugyancsak gond, hogy hiányoznak a gyerekek speciális érdekeinek képviselőire felkészített szakemberek. Köztudott, hogy a Gyvt. a gyámi tevékenységet decentralizálta, és gyámul a gyermekotthon vezetője is kirendelhető. Szükséges tehát a részükre a gyámi felkészítés megszervezése. Ebben véleményünk szerint a Szociális és Családügyi Minisztérium az illetékes.

3. a felnőttek magatartása: szakmai alkalmassága, szemlélete, eszközei, kifáradása, fluktuáció

Ez a fogalomsorozat olyan, mintha a pályaelhagyáshoz vezető utat ábrázolná. Valamennyien tudjuk – ebben az elemzésben is szót ejtettünk már róla -, hogy a gyermekvédelemben dolgozóknak alkalmas személyiséggel, előképzettséggel és tapasztalattal is rendelkezniük kell szakmájuk műveléséhez. Éppen az előző pontban érintettük a szükséges előképzettséggel rendelkezők ijesztő hiányát. Nagyon könnyű belátni, hogy az adekvát diplomával rendelkező, elkötelezett szakember milyen sérülékeny hozzá nem értő munkatársi környezetben. Nem frázis, hogy a gyermekotthonok munkatársai a személyiségükkel dolgoznak. Növendékeikkel nem a főiskolán vagy egyetemen elsajátított ismereteiken keresztül, hanem személyiségükkel teremtenek kapcsolatot, ami érzelmileg is megterhelő a számukra. Az ombudsmani vizsgálat olvasói a felnőttek negatív magatartására vonatkozó megállapításokról nemegyszer elmondták, hogy az egyszerűen lelkiismeretlenségből fakad, és nem a

szakképzettség vagy a törvény ismeretének hiányából. Mi úgy gondoljuk, hogy amit itt végül lelkiismeretlenségnek is nevezhetünk, nem más, mint az ott dolgozók legfontosabb munkaeszközének, személyiségük ápolásának a hiánya. A segítő foglalkozásokban alapfeltétel, hogy a munkatársak lélektani támogatásként rendszeres szupervízióban vegyenek részt. Ugyanilyen fontos a rendszeres és alkalomszerű esetmegbeszélések rendszerét kialakítani, hogy egyfelől a már megtörtént események értékelésével, szakszerű feldolgozásával, másfelől a várható esetekre készülve növeljék egyéni szakmai tudatosságukat és formálják egységes nevelői stílusukat, szemléletüket. A szakismereteket sem biztosítja automatikusan az előképzettség, azt is szinten kell tartani. Erre a szakmánkban is hamarosan bevezetésre kerülő kötelező továbbképzési rendszer reményeink szerint biztosítékot jelent majd. Ebben a pillanatban csak a vágy szintjén fogalmazható meg annak az igénye – ami a világ sok pontján régen gyakorlat –, hogy a segítő foglalkozásúak hétévenként egy év fizetett rekreációs szabadságra mehessenek. Örömteli tény viszont, hogy a Szociális és Családügyi Minisztérium idei pályázatai között esetmegbeszélésre és a szakmai kifáradás megelőzését célzó (burn out) tréningre is lehet támogatást nyerni.

IV. ÉLETMINŐSÉG AZ OTTHONOKBAN

1. házirend

A legtöbb gyermekotthon házirendje a növendékek jogait és kötelességeit sorolja föl. Sokszor ezek a felsorolások nem házirendbe való elemeket tartalmaznak (pl.: „Kötelességünk udvariasan viselkedni és a napszoknak megfelelően köszönni”), teljesíthetetlenek (pl.: „Kötelességünk megelőzni a gondatlan károkozást”), életidegenek (pl.: „Aktívan közreműködünk és segítünk társainknak a káros szenvedélyekről való leszokásban, leszoktatásban”). Az alkalmas házirendnek betartható, valódi szerződésnek kell lennie. Olyannak, ami tartalmazza a növendékek és az otthon munkatársainak a jogait és kötelességeit. Rögzíti az együttműködésük kereteit, elvárt módjait, minden résztvevő számára ismertté teszi az összes jogot és követelményt. Rögzíti az alkalmazható jutalmazási és fegyelmezési módszereket is.

2. a fenntartó értékrendje

Nyomatékosan szeretnénk felhívni a figyelmet a vizsgálati jelentésnek arra a látszólag mellékes következtetésére, hogy „az életminőség szempontjából a fenntartó értékrendje nagyobb súllyal esik latba, mint anyagi helyzete”. A megyei gyermekvédelmi koncepciók szakmai véleményezése során mi is hasonló megállapításokra jutottunk.

A mi tapasztalataink szerint a megyei önkormányzatok egy része előtt egyelőre még nem kellően tisztázott, nem eléggé ismert a valamikori „állami gondozás”, a korábbi „állami gondoskodás” és a Gyvt. által bevezetett „gyermekvédelmi gondoskodás” fogalmak szemléleti és tartalmi különbözősége. Ezt a megállapítást nem elítélőleg tesszük. A több évtizeden keresztül megszokott egyszektorú (kizárólag állami feladatként értelmezett) gyermekvédelmi tevékenységről áttérni a többszektorú ellátásra újfajta felelősséget, feladattudatot, tájékozottságot és tapasztalatokat igényel, ami még nem alakulhatott ki mindenütt. Könnyebb helyzetben lennének a megyei önkormányzatok akkor is, ha már fejlettebb volna Magyarországon a civil szféra, és a harmadik szektor (a non-profit szervezetek) is jobban bevonható lenne az ellátások megszervezésébe.

A fenntartók értékrendje világosan látszik a megyei nézőpontokból. A nekünk hivatalosan megküldött koncepciók többségében ez az értékrend megyei helyzetelemzéssel nincs megalapozva. A törvény betű szerinti értelmezését alapul véve (Gyvt. 95. §.) sok megyei önkormányzat úgy koncipiálja a szakellátás rendszerét, hogy nem figyel az alapellátással kialakítandó kapcsolatokra. Irányítási és gazdálkodási célszerűsége hivatkozva centralizálja a szakellátó rendszer működését, ami ellentmond

annak, hogy az 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról, decentralizálta a magyar közigazgatást, ezen keresztül a gyermekvédelmi igazgatást is, hisz ez utóbbi része a közigazgatásnak.

Megoldásuk nem egy esetben sérti az intézmények szakmai programjában meghatározott önállóságának törvényi előírását is (v.ö.: Gyvt. 104. §. (6)), például akkor, ha a „megyei gyermekvédelmi központ” telephelyeiként működtetett gyermekotthonok részére a központ készíti el a szakmai programot és ad ki házirendet. A gazdaságosságra törekvés a koncepciók megvalósítása során sok esetben a szolgáltatások színvonalának csökkentéséhez vezet. Ehhez következményképpen társul az az önfelmentő, lelkiismeret-javító mechanizmus, hogy a szolgáltatások színvonalának biztosítását az intézmények alkalmazottainak kizárólagos felelősségévé teszik.

3. jutalmazások és büntetések

Ebben a kérdéskörben a vizsgálat elsősorban a büntetések alkalmazására fordított figyelmet. Több alkalommal észleltek alapvető emberi jogot sértő büntetéseket. A konkrétan kifogásoltak a következők voltak: önkényes jutalmazás és büntetés, zsebpénzlevonás, elzárás a külvilágtól, önkényes döntés a kimenőről, eltiltás szakkör látogatásától, az ágybavizelők megbélyegzése. Véleményünk szerint a tapasztalt jogsértések összefüggésbe hozhatók a szakképzetlen munkatársak korábban idézett magas arányával (hiszen a pedagógusképzésben a hallgatók elsajátítják a jutalmazás és büntetés alapelveit, és megtanulják kiválasztani az alkalmazható módszereket), összefüggést látunk a kialakult helyzet és aközött is, hogy az intézmények szakmai programjának elkészítését sok helyen formaságnak tartják, és nem kötik össze a munkatársi közösség kialakításának feladatával, ilyen gondokhoz vezet az is, ha nem előzik meg a szakmai kifáradási, nincsenek esetmegbeszélések, és a munkatársak nem részesülnek szupervízióban. Végül megismételjük azt a korábban tett javaslatunkat, hogy a házirend rögzítse az intézményben alkalmazható jutalmazások és büntetések fokozatait.

4. szökések

A vizsgálat kifogásolja a szökésekkel kapcsolatos megfelelő eljárások hiányát. Korábbi pszichológiai vizsgálatok azt állapították meg, hogy a gyermekotthoni növendékek többnyire az intézményi élet krónikus frusztrációs feszültségeire válaszolnak a szökéssel. A szökés ily módon a megoldhatatlannak vagy túlságosan megterhelőnek tartott helyzetek előli menekülés. Ez a probléma megint a személyes figyelem és törődés fontosságára hívja fel a figyelmet. Azokban az olyan esetekben, amiket kollégáink úgy jellemeznek, hogy „még meg sem hozták, máris megszökött”, az alapellátással való kapcsolat és az elhelyezés előkészítésének kérdése igényel fokozottabb odafigyelést. Az OCSGYVI szakmai megbeszélésén felmerült, hogy az elszökött növendékek devialódási esélyeinek csökkentése érdekében a gyerekek számára hozzáférhetővé kellene tenni (nem direkt formában) az ilyenkor hívható segélyvonalak telefonszámait, illetve olyasféle túlélési útmutatót, amelyet például a Kapocs Ifjúsági Önszolgálat készített. (A konkrét lehetőségekre később, a lelki segítségnyújtással kapcsolatos feladatoknál visszatérünk.)

5. az „újoncokkal” való bánásmód, bántalmazás

Az új vagy fiatal növendékek megalázását, bántalmazását, olykor szexuális zaklatását az idősebbek és erősebbek részéről, elsősorban az átmeneti otthonokban és a nagyobb létszámú intézményekben tapasztalta az ombudsman. Ez is azt igazolja, hogy a kisebb méretű, család-léptékű otthonok légköre és átlátható társas viszonyai alkalmasak a fizikai és lelki bántalmazások megelőzésére. A nagyobb intézményekben a lakóegységek kialakítása, a csoportok összetételének körültekintő megkomponálása és a növendék – nevelő közti tartós érzelmi kapcsolat kialakítása lehetnek segítségünkre a hasonló esetek kivédésében.

6. a „problémás” gyerekek integrálása

A vizsgálati jelentés a nem speciális jellegű otthonokban élő fogyatékos, beilleszkedési, magatartási vagy tanulási zavarokkal küzdő gyermekek igényeinek megfelelő ellátás-hiányosságait is megállapította. Ezzel kapcsolatban szakmai álláspontunk az, hogy

a) bár az érintett népesség a speciális szükségletei alapján kategóriákba sorolható, az egyes esetek között kategórián belül is nagy különbség van,

b) ebből következően az elhelyezési terv elkészítésének időszakában kell mérlegelni, hogy e növendékek közül ki az, aki nem speciális jellegű otthonban is elhelyezhető, és az egyéni gondozási-nevelési tervben kell meghatározni ellátása tárgyi és személyi feltételeit. (Különös tekintettel az intézmény körzetében elérhető szükséges külső segítő kapacitásra.) A korábban ajánlott utazó gyermekvédelmi tanácsadó szolgáltatást is be lehetne vonni a növendékek ellátásába.

Mindenképpen ártalmasnak tartjuk azt a sajnos létező gyakorlatot, hogy ezeket a növendékeket automatikusan szétosztják a megye gyermekotthonai között, anélkül, hogy az ellátásukhoz szükséges feltételeket biztosítanák. Különösen felháborított minket az egyik megye elképzelése, hogy a működésképtelen speciális otthonának rossz mentális állapotban lévő növendékeit „szétszórja” a lakásotthonaiba. Nyilvánvaló, hogy ez a lépés nem oldaná meg a speciális otthoni elhelyezés gondját, viszont tönkretenné az ilyen növendékek fogadására felkészületlen lakásotthonokat. Jól tudjuk ugyanakkor, hogy milyen nagy nehézséget jelent a megyéknek a speciális gyermekotthonok létesítése. Erre a kérdésre az ún. különvizsgálat megállapításaiból adódó feladatoknál visszatérünk.

7. véleménynyilvánítás, információs és panaszjog

„A panaszjog biztosítása a gondozásban lévő gyermekek esetében olyan mechanizmusok bevezetését jelenti, amelyek lehetővé teszik kifogásaik és kívánságaik minden hátrányos következmény nélküli előterjesztését, illetve garantálják a panaszok tényleges kivizsgálását, és tisztességes megválaszolását. Ilyen mechanizmusok általában nem működtek. A döntésekben való részvételhez, illetve panaszhoz való alkotmányos jog biztosításának elmulasztását minden esetben visszásságnak értékeltem” – olvassuk a jelentésben. A növendékek érdekérvényesítése intézményi körülmények között tájékozottságot és aktív joggyakorló magatartást feltételez, valamint azt is, hogy az ott dolgozó munkatársak is készek legyenek ebben partnerként részt venni. (Philip Alston még 1994-ben azt javasolta, hogy ha a gyermeki jogokat élővé akarjuk tenni, úgy, hogy tényleges jelentésük legyen a gyermekek mindennapos életében, akkor világossá kell tennünk gyermekeink előtt, mit tartalmaznak ezek a jogok, olyan formában, hogy ezeket ők maguk is hatékonyan gyakorolhassák, továbbá el kell döntenie, hogy melyik munkatárs az, akinek a tevékenysége az adott gyermeki joggal elsősorban kapcsolatban áll, és meg kell határozni a konkrét felelősségét az érintett jog megvalósításában.) Erre tehát mind a növendékeket, mind a munkatársakat fel kell készíteni. Tudomásunk van arról, hogy a Miskolci Gyermekváros Gyermekjóléti-Gyermekvédelmi Központ kiadott egy gyermekjogi útmutatót. Továbbá, hogy 1998. december 11-én volt Szolnokon az „Útmutató a gyermekotthonban élő fiatalok számára” című kiadvány szakmai bemutatója, Polt Péter az állampolgári jogok országgyűlési biztosa általános helyettesének részvételével. Ezt a Szolnoki Gyermekotthon Útravaló Alapítványa adta ki. Ennek a kiadványnak az alkalmazásához Dr. Ludányi Ágnes az egri Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Szociálpedagógiai Tanszékének oktatója tréningprogramot is kidolgozott a gyermekotthoni nevelők részére.

8. lelki segítségnyújtás

Reméljük nem hangzik szokatlanul, de ahogy a nevelőknek kell a szupervízió, úgy a növendékeknek is szükségük van lelki támogatásra, olykor segítségnyújtásra. Éppen ezért nagyon fontosnak tartjuk például a gyermekotthonok és az egyházak kapcsolatait. De ezen kívül is lehetővé kell tenni a növendékek számára, hogy ha úgy érzik, hogy problémáikra a gyermekotthonon belül nem kaphatnak megfelelő választ, vagy ha olyan gondjuk van, amit szívesebben osztanának meg

kívülállókkal, kapcsolatba léphessenek a lelki segélyszolgálatok valamelyikével. Ezek közül a legismertebbek a „Kék vonal” Gyermek- és Ifjúsági Telefonszolgálat (06 80 505 000) és a Kapocs Ifjúsági Önszolgálat (251-7266/120). Újabban „Segítség – Tanács-Védelem” gyerekeknek elnevezéssel a FICE is közzétette ingyenesen hívható zöld számát (06-80-200-402). De az országban ezeken túl is sok helyen működnek már lelki segélytelefonok. Kérjük a kollégákat, tegyék a lehetőségeket ismertté a növendékeik számára, csakúgy, mint a helyi pszichológiai rendelők, szakemberek, önszolgálatok nevét stb.

9. kapcsolattartás a hozzátartozókkal

„Esetenként nem tapasztaltunk érdemi törekvést annak biztosítására, hogy a gyermekek vér szerinti családjukkal, ideértve az esetleg szintén állami nevelésben álló testvéreiket is, kapcsolatba kerüljenek, illetve kapcsolatukat ápolni tudják.” A gyermekotthonok régi diszfunkciója, hogy nem szorgalmazzák növendékeik és családjuk kapcsolattartását, esetenként megpróbálják leválasztani a növendéket „kártékony” családjáról. Az egységes nyilvántartási rendszer bevezetésétől is várhatjuk ennek a helyzetnek a javulását. Hiszen a családgondozás és a családi kapcsolatok ápolása az alap- és a szakellátási intézmények munkamegosztásában ezen keresztül kontrollálttá és sokkal megszokottabbá, elfogadottabbá válik.

10. indokolatlanul hosszú ideiglenes elhelyezés

Kifogásolja az ombudsmani vizsgálat, hogy az ideiglenes hatályú elhelyezés időtartama sok esetben meghaladja a törvényben engedélyezett 30 napot. (Sajnos idekívánkozik a megjegyzés, hogy korábban a 60 napos határidő volt betarthatatlan.) A konkrét esetek kivizsgálása a megyei gyámhivatalok illetékességi körébe tartozik. Mi itt arra szeretnénk föl hívni a figyelmet, hogy a Gyvt. 72. §-a az ideiglenes hatályú elhelyezés helyének kiválasztásánál a következő preferencia-sorrendet állítja föl: „a) a nevelésre alkalmas, azt vállaló különélő szülőnél, más hozzátartozónál illetve személynél, vagy ha erre nincs lehetőség, b) a legközelebbi ideiglenes gondozási feladatokat is ellátó nevelőszülőnél, vagy ha erre nincs lehetőség, gyermekotthonban vagy más bentlakásos intézményben”. Ez a felsorolás mindenképpen humánusabb megoldásokat kínál, a gyermek érdekét jobban képviseli, mint az a ma még élő – és ebben a vizsgálatban is sok visszásságot mutató – gyakorlat, amikor a családjából kiemelt gyermeket a GYIVI átmeneti otthonában helyezik el, vagy a kórházban hagyott csecsemőt a gyermekotthonban.

11. iskoláztatás, továbbtanulás

Az alkotmányos jogokkal összefüggésben megmagyarázhatatlan visszásságnak minősít a jelentés minden olyan mulasztást, amikor nem törekedtek a gyermekek képességeinek megfelelő iskoláztatására. A gyermekotthoni növendékek iskoláztatása szintén régi probléma. Növendékeink általában művelődési hátrányban vannak, mert korábbi élethelyzetük következtében ismereteik hiányosak, viszonyuk a tanuláshoz esetleges, és ezen a területen készség- és képességszintjük többnyire alacsony, művelődési motivációs szintjük életkoruktól elmarad, a művelődési értékekhez való viszonyuk ellentmondásos vagy negatív, esetleg közömbös. A gyermekotthonok munkatársainak ezért a feladatuk az is, hogy törekedjenek a növendékeik tanulási akadályozottságával összefüggő és arra visszaható pszichés problémák korrekciójára, tanulmányi lemaradásuk pótlására és az iskolában kibontakozó konfliktusaik (pl. diszkrimináció) megelőzésére és/vagy oldására. Világos, hogy ez a feladat is felkészült szakembereket igényel. De csak ezeknek a követelményeknek eleget tevő nevelőtestület esetén teljesíthető az elérhető iskolákon keresztül a növendékek tanuláshoz való jogainak biztosítása.

12. a szabadidő eltöltése

A vizsgálóbiztosok négy otthonban állapították meg, hogy a szabadidő eltöltésének semmiféle lehetőségét nem biztosítják. Ez a probléma ismét összefüggést mutat a munkatársak felkészültségének hiányosságaival és a szakmai kifáradásból eredő nemtörődomséggel. Az első probléma talán áthidalható a településen található sportolási és kulturális tevékenység lehetőségek fokozott kihasználásával, a második immár sokadszor figyelmeztet a nevelők személyiségének karbantartásának szükségességére.

13. a gondozás személyessége

Ezt a kérdést már nagyon sok gyakorlati összefüggésben említettük. Itt a korábbiak jelentőségét ismételten hangsúlyozva annak a fontosságára szeretnénk utalni, hogy a növendékek életében a gyermekotthoni tartózkodás csupán átmeneti állapot.

Természetes körülmények között az ember a családján keresztül integrálódik a társadalomba. Szociális létszférájába családja társadalmi státusán keresztül jut, biológiai adottságait génjein keresztül örökli, személyiségét alapvetően a családjához fűződő szeretet-kapcsolaton keresztül formálja. A gyermekotthon ehhez képest mindenképpen mesterséges közeg. Andorka Rudolf professzor akadémiai székfoglalójába emelte azt a gondolatot, hogy „a legnagyobb anyagi jólét mellett is súlyos >rosszlétet< okozhat a szeretethiány és az elidegenedés, és megfordítva az alacsony életszínvonal okozta jóléhiányt enyhíthetik a jó emberi kapcsolatok és az értelmes életcélok”.

A gyermekotthoni gondozás-nevelés fundamentális kérdése, hogy el tudunk-e jutni minden növendékünknel a körülmények személyessé tételéhez (otthonosság), az ép „gyökerek” megóvásához (családi és rokoni kapcsolatok ápolása), a kapcsolatkézség kialakításához (barátok, szerelmek), biztosítani tudjuk példaadó fontos felnőttek állandó támogató jelenlétét (szoros érzelmi kapcsolat hiteles személyiségekkel), be tudjuk vonni őket az életüket közvetlenül érintő döntésekbe és képessé tesszük őket arra, hogy befolyással legyenek a saját sorsukra, legyen közvetlen jövőképük, és meg tudják sejteni az életük aktuális értelmét.

Bengt Börjesson Terápia című könyvének egyik gondolatát parafrázálva, azt mondhatjuk, hogy a gyermekvédelem elvontan, egzakt formában nem létezik, csak emberek közötti tartós viszonyban teremthető meg. De ami így jön létre, azt minden vonásában az e viszonyon kívüli emberi kapcsolatok határozzák meg: a baj felismerése, minősítése és a segítségnyújtás lehetősége a társadalmi környezet függvénye. Ebből a gondolatból vezethető le valamennyiünk egyéni felelőssége a gondozás személyességéért. A közreműködők konkrét felelősségeit a megelőző pontokban fogalmaztuk meg.

A KÜLÖNVIZSGÁLAT MEGÁLLAPÍTÁSAIBÓL ADÓDÓ FELADATOK

A helyzetelemző átfogó vizsgálat előkészítését megelőzően az állampolgári jogok országgyűlési biztosa általános helyettese két megye beadványa alapján vizsgálatot végzett a tartósan beteg, illetve fogyatékos, beilleszkedési, magatartási vagy tanulási zavarokkal küzdő, szenvedélybeteg, illetve egyéb ok miatt különleges ellátást igénylő gyermekek elhelyezésének problémáiról. Megállapította, hogy ez „az intézményrendszer végső kialakítására 2002. évig adott határidő miatt – jelenleg nem megoldott. Mind a szakmai feltételek, mind pedig a szükséges anyagi források hiánya nem teszi lehetővé a Gyvt-ben előírt követelmény megvalósítását, a speciális szükségletek kielégítését szolgáló gondoskodást.” A Gyvt. speciális gyermekotthonok kialakítását és speciális nevelőszülői hálózat működtetését írja elő megoldásként. A két ellátási forma közül a nevelőszülők különböző típusainak központi oktatási program szerinti felkészítése már folyik. Speciális gyermekotthonok elvételre léteznek az ország néhány pontján, de nem biztosítják az ilyen elhelyezést igénylő gyermekek teljes körének ellátását, hiányoznak a szükséges szakemberek és a megfelelő szakmai programok. E problémával kapcsolatban arról számolhatunk be, hogy az OCSGYVI Szakellátási Osztályán intenzíven dolgozunk a speciális gyermekotthonok típusainak, működési, módszertani és személyi feltételeinek kidolgozásán.

Javaslatunkat a tavaszi országos gyermekvédelmi konferencián szeretnénk a szakma nyilvánossága elé tárni.

AZ ORSZÁGOS CSALÁD-ÉS GYERMEKVÉDELMI INTÉZET FELADATAI

Elemzésünk befejezéseként beszámolunk arról is, hogy az ombudsman ajánlásában felkérte a szociális és családügyi minisztert, hogy az Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézet útján módszertani levélben tegye közzé az otthonot nyújtó gyermekvédelmi intézmények működésének részletes szabályait és követelményeit.

A módszertani levélben különösen az alábbi tárgykörökre kell kitérnünk:

- „a fogyatékos, beilleszkedési, magatartási vagy tanulási zavarokkal küzdő, de nem speciális jellegű otthonokban élő gyerekek igényeinek megfelelő ellátás tárgyi és személyi feltételei,
- a gyermekvédelmi intézményekben a gondozottak személyes életterének kialakításának módszerei,
- a gyermekek megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődését elősegítő szabadidős tevékenységek formái,
- a gyermekek között előforduló fizikai és lelki bántalmazások megelőzésének módszerei”.

Az ajánlásnak természetesen eleget teszünk. Az elemzett vizsgálat diagnózisa és a Gyermekvédelmi törvény perspektívája azonban egyetlen módszertani levél elkészítésénél átfogóbb és nagyobb kiterjedésű feladatot szab. A fenti négy tárgykörben külön-külön módszertani leveleket fogunk megjelentetni. A gyermekotthonok működésének szakmai szabályait tartalmazó dokumentum viszont nem képzelhető el módszertani levélként. Ennek hivatásunk fejlesztése érdekében a szakmai szabályok kódexének kell lennie.

Az elmúlt évben elkészítettünk egy munkaanyagot a lakásotthonok részére (ami értelemszerűen a többi gyermekotthon típusban is felhasználható). Két feladatot próbáltunk benne megoldani: először az ún. módszertani bevezetésben elhelyeztük a szakmai szabályok kódexét a gyermekvédelem szakmai rendszerében, és meghatároztunk néhány alapfogalmat, másodsorban kialakítottuk a kódex szerkezeti felépítését, és kiindulásként minden fejezetnél leírtuk az odaillő elvi-szakmai megközelítést, és/vagy felsoroltuk a vonatkozó jogszabályokat.

Terveink szerint a kész kódex minden fejezete öt szerkezeti egységből állna:

- Kiindulás. A tárgyalta témakörre vonatkozó elvi-szakmai megközelítés, hivatalos előírások, jogszabályok.
- Szabályok. Az elvi-szakmai megközelítés gyakorlati megvalósításához szükséges legfontosabb alapvető eljárások, tevékenységek, pontokba foglalva,
- Intézményvezetés. Az intézményvezetés alapvető feladatai és felelőssége az adott területen, pontokba foglalva,
- Személyzet. A személyzet tagjainak alapvető feladatai és felelősségei (beosztásonként) az adott területen, pontokba foglalva,
- Növendékek. A gyerekekre gyakorolt, elvárt hatások az adott területen, pontokba foglalva.

A felsorolásból is látható, hogy jelenleg a kódex fejezeteinek „kiindulás” című szerkezeti egységei első megfogalmazásánál tartunk.

A további ideális munkamenet a következő lenne:

- elküldjük a munkaanyagot az összes lakásotthonba, kérve kollégáinkat, hogy szóljanak hozzá, tegyék meg észrevételeiket a szövegről általában, továbbá, hogy tegyenek javaslatot az egyes fejezetekhez, a „szabályok”, az „intézményvezetés”, a „személyzet” és a „növendékek” szerkezeti egységek konkrét tartalmára. (Fontosnak és kihagyhatatlannak tartjuk ezt a munkafázist, hogy tájékoztassuk őket, készülöben van egy ilyen munka, felkínáljuk annak a lehetőségét, hogy bárki egyenlő eséllyel részt vehet benne, rátalálhatunk tehetséges kollégákra, valamint benyomást szerzünk az otthonokban működők szakmai gondolkodásáról.)
- a következő munkafázisban létrehozánk egy maximum tíz fős munkacsoportot a fejezetek szerkezeti egységeinek megszerkesztésére,
 - ezután a fejezetek szerkezeti egységeinek kidolgozásához önfelmérő lapokat dolgoznánk ki, és ezeket elküldenénk a munkamenetünk első pontjában megismert „aktív” kollégáknak, kérve őket, hogy ezek alapján írják le a tevékenységüket. Az önfelmérések feldolgozásával aztán tipizálni lehet a tényleges gyakorlati feladatokat és eljárásokat, amiket a bizottság tagjai elrendeznek az egyes fejezetekben, egyeztetve az ellátó rendszer más elemeinek előírásaival (pl. az egységes nyilvántartási rendszerrel).
 - ezt követően, az így előállított kódexet véleményeztetjük a szakmai szervezetekkel és egy konferencia keretében véglegesítve szakmai elfogadásra ajánljuk. Ha ez megtörtént, utána válhat kötelezővé az alkalmazása.

A munkánk ezzel persze még nem ér véget! Ekkor kezdhetünk hozzá a megfogalmazott szakmai tartalmak átültetéséhez a gyakorlatba (tréningek, felkészítések, a szakmai ellenőrzések szempontsorainak kidolgozása, a módszertani gyermekotthonok tevékenységének beindítása), és beiktatásához a különböző képzésekbe (szakirányú továbbképzés, főiskola egyetem stb.). Hozzáláthatunk a csatlakozó kiadványok (módszertani levelek, szöveggyűjtemények, kézikönyvek stb.) kidolgozásához. Valamint egy szakmai grémium fölállításához a szakmai szabályok időszakonkénti felülvizsgálata, karbantartása érdekében. Végül mindez kellő alapot biztosít majd ahhoz, hogy elkezdjünk foglalkozni a gyermekotthoni minőségbiztosítás kérdéseivel is.

Tudatában vagyunk annak, hogy ezt a tervezett folyamatot így egyszerre a nyilvánosság elé tárni veszélyes vállalkozás volt. Sokak meggyőződése, hogy a Gyermekvédelmi törvény túl sokba kerül. Az ombudsmani jelentés egyik fontos mondata is úgy hangzik, hogy „az államot terhelő kötelezettségek nem abszolút jellegűek, (...) hanem az ország gazdasági képességeihez mérten teljesítendőek”. Tapasztaljuk e megállapítások igazságát. Meggyőződésünk azonban, hogy ez nem ment fel minket a szükséges szakmai feladatok teljesítésére törekvés kötelezettsége alól. Nem csak szakmai, hanem erkölcsi kényszert is érzünk, hiszen a fenti lépések elmulasztása azt a helyzetet állandósítja, amit a vizsgálati jelentés plasztikusan ábrázol: növendék és nevelő egyaránt elszemélytelenedik egy többé-kevésbé diszfunkcionális intézményrendszerben.

Programunkhoz kérjük kollégáink szakmai közreműködését, valamint a minisztérium megkülönböztetett anyagi támogatását.

(Az SZCSM szakmai vitanapján, 1999. II. 4-én elhangzott előadás szerkesztett szövege)